

De broedvogels van populierenbossen / D. A. Jonkers

Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum

Inleiding

Tot voor enkele jaren waren gegevens over de broedvogels van populierenbossen schaars en betrof het incidentele waarnemingen. Publikaties van inventarisaties, laat staan langdurige, ontbraken. Reden hiervoor zou kunnen zijn dat populierenbossen altijd als vogelarm gedoodverfd werden. Een eerste beschrijving komt van Sollie (1969) die de populier als voedselboom behandelt en in zijn artikel enkele aanbevelingen doet voor broedvogelmogelijkheden in populierenbossen in Oostelijk Flevoland. Zijn suggesties zijn ten dele overgenomen door de uitvoerende diensten. Behalve in de IJsselmeerpolders bepalen populieren in verschillende delen van de Achterhoek, het rivierengebied, Midden-Brabant en Zuid-Limburg het landschap. Is het waar dat deze bossen die zo veel voorkomen vogelarm zijn? Onderstaande bijdrage geeft een overzicht van de resultaten van tien jaar onderzoek in populierenbossen.

Er zijn in Nederland geen vogelsoorten, die als broedvogel alleen maar in populierenbossen voorkomen. Er zijn echter wel soorten die er een zekere voorkeur voor hebben, zoals de wiewaal en de houtsnip. Wanneer we kans zouden zien een groot deel van de verspreid over ons land liggende populierenbossen tijdens het broedseizoen te inventariseren, zou de soortenlijst tussen de 40 en 50 verschillende broedvogelsoorten bevatten (tabel 1). Sommige vogels zijn alleen in een bepaald ontwikkelingsstadium van het bos aanwezig, waarbij de dichtheden jaarlijks sterk kunnen verschillen. Andere trekken zich van de leeftijdsfasen weinig aan en zijn altijd aanwezig. Hun aantallen schommelen weinig. Behalve de leeftijd spelen de aan- of afwezigheid van de gevarieerdheid van een struik- en/of kruidlaag van het bos een rol, evenals het beheer. Inventarisaties van broedvogels in verschillende typen populierenbossen geven daarvan een indruk.

Tabel 1 Broedvogels in populierenbossen in Nederland.

aalscholver *	winterkoning	grauwe vliegenvanger
blauwe reiger	heggemus	koolmees
wilde eend	grote lijster	pimpelmees
wintertaling	kramsvogel	matkopmees
zomertaling	zanglijster	staartmees
bergeend	merel	boomkruiper
buizerd	tapuit	rietgors
torenvalk	gekraagde roodstaart	groenling
boomvalk	nachtegaal	putter
fazant	roodborst	kneu
waterhoen	sprinkhaanrietzanger	goudvink
houtsnip	kleine karekiet	vink
houtduif	bosrietzanger	ringmus
tortelduif	rietzanger	spreeuw
koekoek	spotvogel	wiewaal
ransuil	zwartkop	zwarte kraai
groene specht	tuinfluiter	ekster
grote bonte specht	grasmus	Vlaamse gaai
kleine bonte specht	fitis	
boompieper	tjiftjaf	

* broedde vroeger in oude populieren in de Biesbosch (Noest 1965)

Inventarisatie

Een van de bossen die zijn onderzocht is het kompleks Roggebotzand in Oostelijk Flevoland. De populieren werden hier tussen 1960 en 1965 aangeplant. Het onderhoud is zeer intensief. Na vellingen volgt vrijwel onmiddellijk nieuwe aanplant. In de eerste jaren na de aanplant schoot de kruidlaag welig op.

Toen waren pionierssoorten van jonge vegetaties als fitis en grasmus volop aanwezig en vond men daar ook sprinkhaan- en bosrietzanger. Vaak kwamen tegelijkertijd wilde eend, fazant, rietgors en kneu voor. Giller (1967) stelde in jonge populierenkultures ook o.a. het broeden vast van boompieper en geelgors. Tijdens de eerste ontwikkelingsfase van het bos, toen het er nog vochtig was en tussen de bomen rietrestanten stonden, hebben hier nog winter- en zomertaling, kleine karekiet en rietzanger gebroed.

Koekoeken benutten het grote aanbod van kleine zangvogels als gastouders en zij hielden zich bij voorkeur in de jonge bosdelen op. Nadat de populieren flink de hoogte in waren geschoten, de kronen zich hadden gesloten, de tussenbegroeiing van elzen belangrijk groter was geworden en de grassen langzaam maar zeker begonnen te verdwijnen, trokken grasmus, sprinkhaan- en bosrietzanger en rietgors weg of namen in belangrijke mate af. Het nieuwe ontstane habitat werd ingenomen door wiewaal, houtduif, vink, grauwe vliegenvanger, groenling, merel, zanglijster, tjiftjaf, zwartkop, heggemus, winterkoning, roodborst en houtsnip. De aanwezigheid van zieke of dode bomen (elzen) bepaalde de mate waarin er kool- of matkopmezen waren. De aantallen van alle soorten waren gering. In dit ontwikkelingsstadium van het populierenbos kwam het onderhoud dat op moderne leest is geschoeid, goed op gang en dit ging door tot het tijdstip van velling was bereikt. Van de onderbegroeiing bleef weinig meer over, de vogelsoortenrijkdom liep sterk terug en het aantal vogels werd steeds kleiner. Op plaatsen met wat vegetatie waren alleen nog hier en daar een fitis, tjiftjaf of winterkoning te vinden. De inmiddels hoge populieren boden nu plaats aan wiewaal en zwarte kraai.

Een tweede gebied betreft het Lage Veld bij Culemborg. Het bestaat deels uit met populieren doorplante grienden en percelen met populieren die groeien op zware komklei met veen. De eerstgenoemde percelen zijn ca. 15-20 jaar oud. Een deel ervan heeft een open structuur waarin plaatselijk groepen meidoorns, verwaarloosde lage oude knotwilgen en een matig ontwikkelde kruidlaag voorkomen. In de boom- en struiklaag broeden hier

Tussen de populieren komen plaatselijk groepen meidoorns en verwaarloosde oude knotwilgen voor.

ekster, wielewaal, zwarte kraai, houtduif, Vlaamse gaai, grauwe vliegenvanger en vink en op een lager niveau merel, zanglijster, koekoek, spotvogel, gekraagde roodstaart, heggemus, matkopmees en boompieper en af en toe een grasmus. De situatie verslechterde toen de struiklaag voor een deel werd weggekap. Het deel van het gebied met meer gesloten percelen levert een in bosbouwkundig opzicht verwaarloosde aanblik. Er is een rijke ondergroei van grassen en bramen, de wilgenopslag is hier vaak enkele meters hoog. Soms broedt hier een sprinkhaanrietzanger. Andere, in de vorige percelen niet voorkomende soorten zijn fitis, tjiftjaf, zwartkop, tuinfluiter en putter. Ransuilen maken

hier af en toe grondnesten. De aantallen van de meeste soorten zijn in dit type bos het grootst. Op plaatsen met alleen wilgen tussen de populieren broeden weinig soorten en dan nog in kleine aantallen.

Er zijn ook enkele percelen met hoge populieren die minstens dertig jaar oud zijn. Het onderhoud is hier eveneens achtergebleven; de elzen komen niet zelden boven de 5 m. Er is een dichte kruidlaag met grassen, bramen en brandnetels. De soortensamenstelling van de broedvogels verschilt niet veel van de andere typen. De dode en zieke populieren die er verspreid staan herbergen veel spreuwen, holeduiven, grote en kleine bonte spechten, matkopmezen en af en toe een boomkruiper. Blana (1978) noemt voor een oud populierenbos als dominante soorten ook de spreuw, maar geeft verder de houtduif, merel, heggemus, vink en ringmus op. Op een stuk met hoge populieren, waaronder afwisselend geweid of gemaaid werd zijn gedurende tien jaar slechts boompiepers aangetroffen. In Zuid-Limburg was dit op zo'n populierenwei in dezelfde periode ook het geval.

Inventarisaties in Midden-Brabant (Van Hees 1978) leverden nog een aantal andere vogelsoorten op. Deze populierenbossen liggen op bekeerdersgronden.

Er worden hier twee typen onderscheiden: een met een dichte hoog opschietende laag ruigtekruiden met hier en daar enkele struiken, en een met een spontaan opgeslagen zeer weelderige struiklaag. Tussen beide populierenkomplexen stonden plaatselijk fijnsparren. Soorten die hier wel en bij de eerder beschreven inventarisaties niet werden vastgesteld, zijn wintertaling, waterhoen, tortelduif, grote lijster, nachtegaal, goudvink en kleine karakiet.

Konklusie en aanbevelingen

De verzamelde gegevens wijzen erop dat de soortensamenstelling in alle onderzochte bossen in grote lijnen hetzelfde beeld vertoont. De ekstensief tot matig ekstensief beheerde Brabantse bossen met hun vooral weelderige struiklaag zijn het soortenrijkst (44). Met een geringer soortenaantal volgen de Culemborgse populierenkomplexen (36) met een vrijwel overeenkomstig beheer. Als laagste staan de intensief onderhouden bossen van Flevoland genoteerd met 29 soorten. De situatie blijft hier relatief gunstig door de aanplant na vellingen die elders uit de complexen verdwenen soorten aantrekt.

Wanneer we de dichtheden aan broedparen van alle daarvoor in aanmerking komende soorten per 10 ha uitrekenen, blijken de verschillen per gevoerd beheer aanzienlijk te zijn (tabel 2).

Een van de percelen die rijk zijn aan zangvogels.

Tabel 2 Dichtheden van een aantal vogelsoorten per 10 ha per beheerstijpe en afnemende ondergroei in enkele populierenbossen.

vogelsoort	Roggebotzand Oost. Flevoland		Vliegtuigbos bij Boschkant		Smalvelderbos bij Liempde	
	beheer	zeer intensief	intensief	vrij intensief	Lage Veld bij Culemborg	ekstensief
bedekkingsgraad ondergroei in %	10 %	10-15 %	60-80 %	30-50 %	60-80 %	
winterkoning	1,5	2,3	12,4	7,4	11,8	
heggemus	0,1	0,5	8,2	1,8	10,2	
zanglijster	0,41	0,1	22,6	3,2	15,0	
merel	0,7	1,0	16,8	3,6	13,9	
roodborst	0,7	1,0	11,8	0,8	10,4	
bosrietzanger	0,4	0,2	0,6	1,2	3,6	
spotvogel	0,5	1,2	4,4	1,5	1,4	
zwartkop	0,3	0,7	11,1	1,6	12,5	
tuinfluiter	0,6	0,3	16,9	3,3	11,2	
grasmus	0,4	0,4	3,1	1,2	2,7	
fitis	3,2	4,2	11,9	4,1	10,0	
tjiftjaf	0,5	1,2	14,4	2,9	12,1	
gr. vliegenvanger	0,1	0,2	0,3	0,9	0,4	
koolmees	0,02	0,1	4,4	0,5	3,9	
matkopmees	0,2	0,2	5,9	1,5	4,9	

In deze percelen is de zangvogelbevolking aanzienlijk kleiner.

Naarmate het beheer intensiever wordt, neemt van het overgrote deel van de soorten het aantal broedparen af. De verschillen in dichtheid tussen de bossen in Culemborg en in Midden-Brabant worden veroorzaakt door de zeer gevarieerde struiklaag in het laatste gebied. De vaak hoge dichtheden van sommige soorten zangvogels dragen ertoe bij dat bepaalde typen populierenbossen in ornithologisch opzicht belangrijk zijn. Een bos met alleen maar populieren is voor de meeste soorten vogels niet aantrekkelijk om er te broeden. Een zeer gevarieerd aanbod aan struiken en kruiden levert een grote soortenrijkdom met hoge dichtheden op. Een bewijs vormt Midden-Brabant met b.v. een zeer hoge dichtheid van 10 paar nachtegalen per 10 ha in populierenbossen met een weelderige struiklaag (Van Hees 1978). Vergelijkbare dichtheden zijn in Nederland alleen in de binnenduinstrand gekonstateerd (Over z.j.). Andere soorten die populierenbossen t.o.v. andere bossen een avifaunistische betekenis geven zijn houtsnip, wielewaal, kleine bonte specht (oude opstanden) en sprinkhaanrietzanger.

In principe zijn er mogelijkheden om populierenbossen zodanig te beheren dat zij zowel bosbouwkundig akseptabel als ornithologisch min of meer interessant zijn. Van Hees (1978) formuleerde twee hypothesen nl.:

- de natuurlijke kwaliteit van de avifauna neemt toe bij het ouder worden van de boomlaag;
- de natuurlijke kwaliteit van de avifauna van populierenbossen met een struiklaag is hoger dan die in populierenbossen zonder struiklaag.

In het eerste geval benaderen populierenbossen met een struiklaag, die ouder zijn dan veertig jaar bijna de natuurlijke kwaliteit van de avifauna van een min of meer natuurlijk eikenbos.

Om dit in de praktijk te kunnen realiseren kan worden gedacht aan een ekstensief beheer waarbij de struiklaag geheel of gedeeltelijk wordt geëksploteerd. Voorts zou de struiklaag bij onderhoudswerkzaamheden gespaard kunnen worden en open plaatsen de gelegenheid moeten krijgen dicht te groeien met struiken en kruiden.

Bij grote populierenkompleksen met een intensief beheer zou kunnen worden gestreefd naar een grote heterogeniteit in de leeftijdsopbouw, voor zover dit houtteeltkundig verantwoord is en de struik- en kruidlaag zoveel mogelijk intact worden gelaten.

De oude hoge populieren bieden plaats aan spreeuwen, holeduiven en spechten.

Literatuur

- Blana, H. 1978. Die Bedeutung der Landschaftsstruktur für die Vogelwelt. Düsseldorf.
- Giller, F. 1967. Dreijährige Vogelbestandsaufnahmen in Pappelstrukturen des rekultivierten Tagesbaugesbietes Frecken. Charadrius 3 (4): 199–204.
- Hees, A. F. M. van 1978. Bosbeheer, vegetatie en avifauna in enkele bosgebieden in Midden-Brabant. Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw „De Dorschkamp” Wageningen. Rapport 159.
- Jonkers, D. A. 1978. De ontwikkeling van de vogelstand van een bos in Oostelijk Flevoland. Het Vogeljaar 26 (4): 159–162.
- Jonkers, D. A. 1979. De invloeden van biociden en andere storingen op vogel- en zoogdierpopulaties. Resultaten van het onderzoek van 1969–1978. Intern rapport RIN Leersum.
- Noest, J. 1965. Vogellevens in de Biesbosch. Tijdschrift Kon. Ned. Heidemij 76 (9): 434–443.
- Over, H. J. z.j. De broedvogels der Nederlandse bossen (rapport RIVON).
- Sollie, J. F. 1969. Vogels en populieren. Populier 6 (2): 31–33.
- Schut, B. (z.j.). Populieren in bos, stad en landschap. Stichting Populier, Wageningen.

HANDBOEK VOOR DE POPULIERENTEELT

Vierde, geheel herziene druk (1976)

Onder redactie van Ir. H. A. van der Meiden

Uitgave van de vereniging Koninklijke Nederlandse Heide Maatschappij

De prijs van het handboek bedraagt f 60,— inclusief verzendkosten.

Bestelling **uitsluitend** door overmaking van dit bedrag op giro 2604301 t.n.v. KNHM, Lovinklaan 1, Arnhem, onder vermelding van: „Handboek Populiereenteelt”.